

Ferghana Valley In The Reign Of Amir Khudodod Hussein

AMIR KHUDODOD HUSSEIN

The Ferghana Valley is one of the regions that plays an important role in the policy of the Amir Temur state. Ferghana Valley was also actively involved in political events in the country after the death of Amir Temur.

Among the emirs, who announced his grandson Khalil Sultan as governor, as soon as the news of Amir Temur's death reached the beaches of Tashkent, was Khudaydod Hussein. But he will not go to Samarkand with Khalil Sultan. Sheikh Nuriddinbek, one of Amir Temur's great emirates, and Shahmalik, on the instruction of the Sahibkiran, appointed Pirmuhammad, the ruler of Gaza, with the news that Amir Burundukbek had been reluctant to submit to Khalil Sultan. *Амир Темурнинг йирик амирларидан бўлмиш Шайх Нуриддинбек ва Шоҳмаликларнинг топшириғига кўра Соҳибқирон томонидан Ғазни ҳукмдори Пирмуҳаммад мирзо валиаҳд этиб тайинланганлиги ҳақидаги хабар билан амир Бурундуқбек этиб келгандан сўнг улар Халил Султонга бўйсунганини истамайдилар ва 2валиаҳд шаҳзодага содиқ эканликларини билдирадилар.* When Amir Burundi crossed the Syrdarya with his army to prevent Khalil Sultan from invading the capital to take over the capital, he broke the ships' bridge. In agreement with Amir Burunduk, Khudodod Hussein and Amir Shamsuddinbek, together with their troops, left Khalil Sultan's residence and headed towards Parkat. [2] Khalil Sultan, despite being betrayed by some of his emirates, rebuilt the Syrdarya bridge and continued his journey towards Samarkand. Amir Burundik, who was in consultation with Sheikh Nuriddinbek and the emir Shahmalik, changed his mind when he came to Samarkand, when he heard that the high commanders had not been able to enter Samarkand and he returned to Khalil Sultan's service. Historical references are not reflected in the actions of Goddess Hussain. However, Khalil Hussaini, who took advantage of the war between Khalil Sultan and other princes, took over the

Ferghana Valley and Uratapa. [3] Although Ibn Arabshah mentioned that the territories beyond the Syrdarya were formerly bestowed on Khalil Sultan by the governor of this land, [4], we think that Khalil Sultan, who was engaged in mutual wars and sought to consolidate his authority, seized it after the conquest of Amir Allah. the governor of these provinces.

Амир Бурундиқ Халил Султоннинг пойтахтни эгаллаш мақсадида Самарқанд шахрига юриш қилишига йўл қўймаслик мақсадида ўз қўшини билан Сирдарёдан ўтиб бўлгач, кемалардан ясалган кўприкни бузиб юборади. Амир Бурундук билан келишган ҳолда Худойдод Хусайний ҳам амир Шамсиддинбек ҳамроҳлигида ўз қўл остидаги қўшин билан Халил Султон қароргоҳини тарк этиб, Паркат томонга йўл олади.[2] Халил Султон эса ўз амирларининг бир қисми хиёнат қилган бўлса-да, Сирдарёдаги кўприкни қайта тиклаб, Самарқанд шахри томон юришини давом эттиради. Шайх Нуриддинбек ва амир Шоҳмаликлар билан бамаслаҳат иш юритаётган амир Бурундиқ Самарқандга яқинлашганда олий амирларнинг Самарқандга кира олмасдан Бухоро томон йўлга чиққанларини эшитгач, ўз фикрини ўзгартиради ва ортга қайтиб Халил Султон хизматига киради. Бу вазиятда Худойдод Хусайнийнинг қандай йўл тутганлиги тарихий манбаларда акс этмаган. Лекин, Халил Султон ва бошқа шахзодалар ўртасида тож-тахт учун кураш бошланганидан фойдаланган Худойдод Хусайний кўп ўтмай Фарғона водийси ҳамда Ўратепани эгаллаб олади.[3] Гарчи Ибн Арабшоҳ Сирдарё ортидаги ҳудудлар аввалдан бу ерларнинг ҳокими бўлган Худойдод Хусайнийга Халил Султон томонидан инъом этилганлигини қайд этган бўлса-да[4], фикримизча ўзаро урушлар билан банд бўлган ва ўз ҳокимиятини мустаҳкамлашга уринган Халил Султон юқорида айтилган ҳудудлар амир Худойдод томонидан эгаллаб олингач, уни ушбу вилоятлар ҳокими сифатида тан олган бўлса керак.

Амир Темур вафот этган пайтда Андижон ҳокими Саодат исмли амир бўлган. У тарихий манбаларда амир Саодат ва амир Саодат Темур Тош номлари билан учрайди. Ибн Арабшоҳнинг қуйидаги маълумотида унинг Фарғона водийсининг бош шаҳарларидан бири бўлган Андижон шаҳри ҳокими бўлганлиги, Мўғулистон билан чегарадаги ҳудудларни мустаҳкамлашга, шу ҳудудда жойлашган Бош Ҳумра қалъасини қайта тиклашга жалб этилган амирлардан бири эканлиги, Амир Темур вафоти тўғрисидаги хабарни Ашпара ҳокими Оллоҳдодга айнан амир Саодат етказганлиги қайд этиб ўтилган: “Оллоҳдоднинг Саодат деб аталадиган бир содиқ дўсти бўлиб, Андижон (шаҳри)нинг ноиби эди. Саодат таниқли ва машҳур кишилардан бўлиб, Бош Ҳумра (қалъаси)ни тиклашга таважжух қилган амирлардан бири эди. У Оллоҳдодга чопар юбориб ... Чопар ушбу хуш хабар билан мазкур йил рамазон рйининг ўн тўртинчисида (16 март, 1405) Ашпарага етиб келиб, Оллоҳдоддан ғам-ғуссани енгиллатиб, унингт кайғу аламини кетказди”[5] Шарафуддин Али Яздий ҳам Амир Темур Хитой юриши бошланиши олдидан Саодат Темур Тошни Фарғона водийсига қўшин йиғиб келиш учун жўнатганлигини таъкидлаганлиги ҳам Ибн Арабшоҳнинг юқоридаги маълумотини бир қадар асослайди: “ Ва Андигон ва Ахсикат ва Тароз ва Кошғар ва Хўтанни амирзода Иброҳимга берди ва нишонлар бериб, ол тамға бостурди. Ва шахзодаларнинг бекларидин Пир Муҳаммад Тарағай Буға ва Саодат Темур Тош ва Шайх Баҳлул Баён(Темур) Оқ Буға ва Муҳаммад Озодни йибардиларким, андағи черикни йиғиштуруб, Тошкандда келгайларким, (барча черик йиғилатурғон ери анда эрди)”. [6] Амир Саодат Темур Тош белгиланган муддатда қўшин йиғиб, қишлов белгиланган ҳудудга

етиб келади ва Амир Темур вафот этган пайтда у ҳам Тошкент, Шоҳруҳия ва Сабронда қишлаган Халил Султон амирлари сафида эди. Лекин унинг Халил Султон билан Самарқанда йўл олган ёки ундан ажралиб қолиб кетган амирлар сафида ҳам унинг тилга олинмайди. Амир Саодат Темур Тош Соҳибқирон вафотидан сўнг Андижон шаҳрига қайтган ва Ашпара ҳокими Оллоҳдодга Соҳибқирон вафоти ҳақида маълумот етказган бўлса керак. Ашпарага амир Саодатнинг элчиси 1405 йилнинг 16 март куни етиб келганлидан келиб чиқиб, унинг Самарқандга кетмаганлигини тахмин қилиш мумкин. Чунки шу кунда Халил Султон ўз амирлари билан Самарқанд шаҳрида бўлиб, шу йилнинг 18 март куни темурийлар давлати тахтига ўтирган эди.

Юқоридаги маълумотлардан кўриниб турибдики, амир Саодат Соҳибқирон вафот этган вақтда Андижон шаҳрининг ҳокими бўлган. Унинг Амир Худойдод билан муносабати ёки қандай ҳолатда Андижон жумладан Фарғона водийсининг Амир Худойдод тасарруфига ўтганлиги ҳақида аниқ маълумотлар йўқ. Лекин, 1405 йилнинг май ойида Халил Султон томонидан Мирзо Султон Ҳусайн раҳбарлигида Амударё бўйида турган Ғазни ҳукмдори Пирмуҳаммад мирзонинг қўшинидан хабардор бўлиб туриш учун жўнатилган лашкар саркардалари сафида Амир Саодатнинг ҳам борлиги унинг тез орада Фарғона водийсидан чиқиб кетганлиги ва Халил Султон хизматига кирганлигини кўрсатади. Ибн Арабшоҳ ҳам гарчи Халил Султон топшириғига кўра Балх шаҳри томон жўнатилган қўшин саркардалари сафида Амир Саодатни тилга олмаган бўлса-да, бу лашкар 1405 йилнинг май ойида Балх томон йўлга тушганлигини аниқ қайд этган[7]. Абдураззок Самарқандий эса бу юришни, яъни, Мирзо Султон Ҳусайннинг Халил Султон фармони билан Пирмуҳаммад мирзога қарши юриш бошлаши, кейинчалик хиёнат йўлига кириб бу қўшин билан Самарқанд тахтини эгаллаш мақсадида ортга қайтиши ҳамда Халил Султон томонидан тор-мор келтириши воқеаларини 1405 йилнинг 6 июлида якунига етганлигини баён

этади. У амирлар сафида Саодатни ҳам алоҳида таъкидлаб ўтади: “мирзо Султон Ҳусайн димоғида ногоҳ салтанат ҳаёли пайдо бўлди ва амирларни чақириб: “Бир иш содир бўлдики, уни ҳал қилишда амирлардан бошқа ҳеч ким маҳрам бўлолмайди”, - деб буюрди. Барча амирлар унинг уйига тўпланишди. У эса чодир эшигида ўтириб, қўлларида илондек найзалари, кафтларида ўлим келтирувчи ўткир ўқёйлари бўлган, тиғу ханжар ва гурзи сипарли йигирмата навқарига амирларни боғлашни буюрди ва амир Темурхожа, Хожа Юсуфларга ўлим шарбатини торттирди. Қолган амирлар: амир Оллоҳдод, амир Арғуншоҳ, Мубашшир ва Саодатларнинг баданига титроқ туриб, тиз чўкдилар ва тавба-тазарру қилишга тушдилар. Ҳамжиҳатлик шартларини ўртага қўйиш ва кўп қасамёдлардан кейин Султон Ҳусайн уларнинг қонидан ўтиб, ўзига ноиб қилиб олди.”[8] Шундан кейинги тарихий воқеаларда унинг номи қайд этилмайди. Амир Саодатнинг мазкур юришлар пайтида ҳам амир Оллоҳдодга ҳамроҳ бўлганлидан ҳамда уларнинг яқин дўст эканлигидан келиб чиқиб Ашпара ҳокими бўлган Оллоҳдод ўз ҳудудларини ташлаб Самарқандга келган пайтда, тахминан апрел ойларида, у билан бирга амир Саодат ҳам Фарғона водийси, жумладан унинг асосий шаҳарларидан бири Андижонни амир Худойдод Ҳусайнийга қолдириб, водийни тарк этган деган хулоса қилиш мумкин.

Шу ўринда Амир Темур вафотидан кейин Фарғона водийсида ҳокимиятни эгаллаб олган Амир Худойдоднинг сиёсат оламига кириб келиши тарихига бироз тўхталиб ўтсак. Амир Худайдод 1376 йили Амир Темурнинг Мўғулистонга қилган навбатдаги юриши вақтида ҳалок бўлган Соҳибқироннинг йирик саркардаларидан бири Амир Ҳусайннинг ўғли бўлиб, отаси вафотидан сўнг амирлик мансабига эришган эди. Бу ҳақида Шарафуддин Али Яздий алоҳида тўхталиб ўтганлиги эътиборга лойиқдир: “Тонг отқонда соҳибқирон авжи азамат била етти ва Жета аҳволин билиб, Довудбек ва Ҳусайнбек ва Уч Қаро Баҳодурни Жета (черики) кейинида йибарди. Алар ҳукм йўсини била амал қилиб, Ила суйининг қуйиси сори

юрдидилар. Ва Ҳусайнбек сувга сувга тушуб вафот бўлди... Ва Ҳусайнбек бу сафарда охират сори сафар қилиб эрди, анинг мансабини ўғлиғаким, оти Худойдод эрди, берди”[9]. Низомиддин Шомий эса Амир Ҳусайнни Амир Темурнинг энг ишончли ва садоқатли баҳодирлари сифатида санаб ўтади.[10] Амир Ҳудайдод ҳам Соҳибқироннинг деярли барча ҳарбий юришларида қатнашиб, кўп бора баҳодирлиги билан тилга тушган, саройда каттагина мавқега эга бўлган амирлардан бири эди. Тарихчилар Шарафуддин Али Яздий ва Низомиддин Шомийлар Амир Темурнинг Мўғулистонга қилган ҳарбий юришлари, Олтин Ўрда лашкари билан олиб борилган муҳорабаларда Амир Худойдоднинг фаол қатнашганлигини кўп бора қайд этганлар. Шунингдек, Амир Худойдод бошчилигидаги ҳарбий қисмнинг кўриқдан муваффақиятли ўтиб, Соҳибқироннинг алоҳида эътирофига сазавор бўлганлигини таъкидлаган: “Черик барча ҳар ким ўз ерида турғондин сўнг соҳибқирон кўшун беклари беклари сори юриди. Худойдоди Ҳусайний тумониға етиб кўржиким, асру ораста ва йароғлиғ йигитлар отланиб турурлар. Худойдод кўрдик, ҳазрат анинг сори мултаважжих бўлуб келадур, ўтрув келиб, оттин тушуб, йукунуб от тортти ва дуо тилини очиб деди, Шаҳаншоҳ ани тақи кўп махтади, ани яхшилаб офаринлар деди”.[11] Тарихчи ибн Арабшоҳ эса Амир Худайдод Ҳусайний ўз вақтида шахзода Халил Султонга оталиқлик вазифасини ўтаганлигини таъкидлаб, унинг шахси ҳақида ҳам, иккиси ўртасидаги низоларнинг келиб чиқиш сабаблари ҳақида ҳам бир қатор фикрлар билдиради: “ ... Халил Султон илгари шу ерларда Худойдодга кўшни эди. Бобоси (Темур) уни Худойдод устига нозир қилиб қўйиб, унинг тарбияти ишларини Худойдодга топширган эди. Худойдод эса совуқ, ғализ, жоҳил ва кўпол одам эди. У Халил Султонга кўполлик билан муомала қилиб, уни дағаллик ва кўрслик билан қарши оларди. Халил Султон (эса) латиф зотли, зариф сифатли бўлиб, ахлоқининг насими Худойдод кўполлигини кўтара олмас, унинг латиф мижозининг либоси ҳошиясининг нозиклиги жиҳатидан шақоват ва низо тортишувига

бардош бера олмасэди. Натижада, мана шу кўрсликдан улар иккаласи орасида адоват туғилиб, ўрталарида ғийбатчилар кўпайишиб, ниҳоят Халил Султон унга яширикча захар беришгача бориб етди. У уни ичди, лекин буни сезиб қолиб, ўзини ростлаб (олиб), унинг иложини кўриб, мижозини тузатадиган (нарс) билан шуғулланди.”[12] Соҳибқирон 1402 йилги Анқара жангидан сўнг амирзода Халил Султонни шимолий чегаралар хавфсизлигини кучайтириш мақсадида Туркиядан Туркистон шахрига жўнатган эди. Анқара жангида қатнашган саркардалар сафида Худойдод Ҳусайнийнинг номини зикр этилмаганлигидан келиб чиқиб Ибн Арабшоҳ сўз юритган воқеалар 1402 – 1404 йиллар оралиғида содир бўлганлигини фарз қилиш мумкин. Бу вақтда Халил Султон Туркистонда, Худойдод Ҳусайний эса Тошкент шахри атрофида бўлган. Ибн Арабшоҳнинг Худойдод Ҳусайний Халил султоннинг оталиғи бўлганлиги ҳақидаги маълумотдан келиб чиқадиган бўлсак, ўз набирасининг нисбатан ёшлигини ҳисобга олган Соҳибқирон Кичик Осиёдан қайтиш даврида мамлакатнинг шимолий-шарқий ҳудудларини муҳофаза қилиб туриш учун Халил Султон бошчилигида кўшин жўнатган бўлса-да, умумий назоратни Худойдод Ҳусайнийга топширган. 1404 йили етти йиллик юришдан Самарқандга қайтиб келган Соҳибқиронни ғалаба билан қутлаш учун келганлар сафида Халил Султон, Худойдод Ҳусайний ва Саодат Темур Тошларнинг номларини биргаликда қайд этилиши ҳам фикримизни қувватлайди. Амир Темур ҳукмронлигининг сўнгги йилларида Худойдод Ҳусайний Соҳибқирон топшириғига кўра ўз кўшинлари билан асосан мамлакатнинг шимолий-шарқий ҳудудларида бўлган ва етти йиллик юриш вақтида ушбу ҳудудлар хавфсизлигини ҳимоя қилган. Бу эса унга Амир Темур вафотидан кейин Фарғона водийси, Шохруҳия ва Ўратепада ўз ҳукмронлигини ўрнатишида қўл келган.

Фарғона ҳукмдорига айланган Амир Худойдод Ҳусайний доимий равишда ўз ҳокимиятини мустаҳкамлашга, қўли остидаги ҳудудларни кенгайтиришга интилган. У Мовароуннаҳр тахтини эгаллаган Халил

Султонни ўз ҳукмдори сифатида тан олмайди. Ибн Арабшоҳнинг таъбири билан айтганда “ Исён қиличини яланғочлаб, адоват ёйини ўқлаган ва Рудайний мухофалатига шуруъ қилганларнинг дастлабкиси Сайхун дарёси орқаси ва Туркистон атрофидаги ерлар мутаваллиси Худойдод Хусайний эди.”[13]

Гарчи ибн Арабшоҳ Туркистон атрофидаги ерларни ҳам Худойдод Хусайнийга бўйсунганлигини эътироф этган бўлса-да, лекин аслида бу ерлар Амир Темур вафотидан бир неча ой ўтгач амир Шайх Нуриддин қўлига ўтади. Худойдод Хусайний Сирдарё бўйи шаҳарларини ҳам ўз ўз қўли остига олишни ўйлаган бўлиши табиий, лекин унга Амир Шайх Нуриддин ҳалақит берган. Самарқанд тахти Халил Султон қўлига ўтгач бошқа йирик амирлар билан Шохруҳ мирзо ҳузурига йўл олган Шайх Нуриддин у ерда узоқ ушланиб қолмади. Тарихий манбаларда унинг қачон Шохруҳ мирзо саройини тарк этганлиги ҳақида аниқ маълумот берилмаган. Абдураззоқ Самарқандий 1405 йилнинг май ойида амир Шайх Нуриддинни Шохруҳ мирзо томонидан Мовароуннаҳрга муҳим ишларни бажариб қайтиш учун бир неча нуфузли амалдорлар билан биргаликда жўнатилганлигини таъкидлаб қуйидагиларни баён қилади: “Ҳазрат ҳоқони саид амир Шайх Нуриддин нимани маслаҳат кўрган бўлса, маъқул топди ва амир Шайх Нуриддин, Амир Абдусамад, Бакана Бахший ва Оллоҳдод хозинларни Жайхундан ўтиб, барча муҳим ишларни саранжом қилиб қайтишга тайинлади.”[14] Лекин Фасих Ҳавофийнинг асарида эса ушбу топшириқни бажаришга жўнатилганлар сафида Фасих Ҳавофийнинг ўзи ҳам борлиги қайд этилса-да, амир Шайх Нуриддин номи тилга олинмайди [15]. Шундан кейинги Хуросон воқеаларда унинг иштироки ҳақида ҳар иккала манбада ҳам маълумот йўқ. Фақат Абдураззоқ Самарқандий амир Шайх Нуриддин Шохруҳ мирзонинг рухсати билан қачон олий ҳукмдор Мовароуннаҳр томон юриш қилганда ўз аскарлари билан хизматга етиб келишга сўз бериб, Мовароуннаҳрга кетганлигини таъкидлайди.[16] Фасих Ҳавофий 1405 йилнинг ёзида бўлиб

ўтган воқеаларни баён этаркан Самарқанд шаҳрида Халил Султон томонидан Туман оқани амир Шайх Нуриддинга хотинликка берилганлигини ҳам қайд этади.[17] Юқоридаги маълумотлардан ҳам кўриниб турибдики, амир Шайх Нуриддин 1405 йил ёзининг бошларидаёқ Мовароуннаҳрга қайтиб келган. У Халил Султон ҳокимияти мустаҳкам эмаслигидан, Самарқанд ҳукмдорининг Хуросон билан чегарадаги муаммолар билан машғуллигидан ҳамда ўзининг Туркистон атрофларида катта нуфуз ва обрўга эгаллигидан фойдаланиб, ўзи туғулиб ўсган юрти бўлмиш Туркистон шаҳри атрофларини, Сигноқ ва бошқа Сирдарё бўйи шаҳарлари билан биргаликда қўлга киритган. Амир Шайх Нуриддиннинг Мовароуннаҳрдаги кучли мавқеини ҳисобга олган Халил Султон у билан яқинлашиш мақсадида Туман оқани хотинликка беради. Шунингдек, Халил Султон Амир Темур вафотидан кейин Самарқанд тахтига Шохруҳ мирзони чиқаришни мақсад қилган, лекин ниятини амалга оширолмаган Шайх Нуриддиндан хавфсираши бежиз эмасди. Бундай кучли қўшни билан Халил Султоннинг яна бир рақиби Худойдод Ҳусайний ҳам ҳисоблашишга мажбур эди. Чиндан ҳам бироз вақт ўтгач икки йирик амир ҳам биргаликда Халил Султон ҳукмдорлигига қарши чиқишди.

Худойдод Ҳусайний Сирдарё бўйидаги Туркистон, Сигноқ каби қатор шаҳарларни ўз тасарруфига киритган Шайх Нуриддин билан биргаликда Самарқанд атрофларига бир неча бор босқинлар уюштиради. Абдураззоқ Самарқандий 1409 йили Халил Султоннинг асир олиниши воқеасини баён этар экан, унинг Самарқанд яқинидаги Шероз қишлоғининг вайрона ҳисорига яширинганлигини қайд этади[18]. Бизнингча, бу маълумот Худойдод Ҳусайний ва Шайх Нуриддин қўшинларининг ҳужумлари кўплаб вайроналиклар келтирганлигини тасдиқлайди, чунки тарихий манбаларда 1409 йилгача Самарқанд атрофларига бошқа ҳарбий кучларнинг босқин уюштирганлиги хусусида маълумотлар учрамайди.

1407 йили Халил Султон Амударё бўйларида ўз давлатининг жанубий сарҳадларини мустаҳкамлаш билан банд бўлганлигидан фойдаланган Амир Худойдод Ҳусайний Шайх Нуриддин билан биргаликда Самарқанд шахрига юриш қилади. Гарчи амирлар бошчилигидаги Фарғона ва Туркистон қўшини шахарни эгаллай олмаган бўлса-да, улар катта ўлжага эга бўлишади. Шундан сўнг Шохрух мирзонинг ўз мулкидаги исёнларни бостириш билан банд бўлганлигидан фойдаланган Халил Султон ҳам уларни жазолашга қатъий бел боғлаб, асосий ҳарбий кучларини ушбу юришга сафарбар этади. У Шохрухия ва Хўжанд шахарларини ўзига бўйсундириб, Тошкент шахрини қамал қилади. Қамалдан сўнг шахар ҳимоячилари Халил султон билан сулҳ тузиб, унга бўйсунушга мажбур бўлдилар. Мамлакатнинг шарқий қисмидаги 3 та муҳим шахарни қўлга киритган Халил Султон Исёнчи амирларни тўлиқ тор-мор этиш мақсадида уларни таъқиб этишда давом этади. Ибн Арабшоҳнинг баён этишича, Халил Султон ҳийла ишлатиб чекинаётган амирларни ўзига ҳужум қилишига эришади ва уларни мағлубиятга учратади.[19]

Ушбу мағлубиятдан сўнг Шайх Нуриддин Халил Султон билан сулҳ тузишга мажбур бўлди. Лекин ўз иттифоқчисидан, шунингдек, Шохрухия ва Фарғона водийсининг муҳим шахарларидан бири Хўжанддан маҳрум бўлган амир Худойдод Ҳусайний унга қарши курашни давом эттирди.

Худойдод Ҳусайнийнинг Халил Султонга қарши навбатдаги юриши 1409 йилда бошланди. Ибн Арабшоҳ бу юришнинг бошланишига Халил Султон саройида унинг олиб бораётган сиёсатидан нарозиликнинг кучайиб бораётганлиги, жумладан, унинг йирик амирлари Оллоҳдод ва Арғуншоҳларнинг Худойдод Ҳусайнийни Самарқанд юришига чорлаганлиги сабаб бўлганлигини таъкидлайди. Бу вақтда Шохрух Мирзонинг Хуросоннинг Бодғис яйловида қўшин тўплаётганидан чўчиб, ўз қўшинлари билан Кешда турган Халил Султон амир Худойдод Ҳусайнийга қарши Амир Оллоҳдод ва Амир Арғуншоҳларни 3 минг кишилик лашкар билан жўнатди. Ушбу юришга қадар Худойдод Ҳусайний Хўжанд, Ўратепа ва Шохрухия

шаҳарларини қўлга киритиб олган бўлса керак-ки, тарихий манбаларда ҳар икки томон қўшинлари Жиззах яқинида тўқнашганликлари таъкидланади[20]. Халил Султон юборган амирлар жанг қилишга журъат этмай ундан ёрдам сўрайдилар. Халил Султон 4 минг аскар билан Кешдан Жиззах томон йўлга чиқади. Ибн Арабшоҳнинг берган маълумотида кўра, айнан Оллоҳдод ва Арғуншоҳларнинг хоинлиги натижасида Халил Султоннинг ёрдам учун йўлга чиққанлигидан хабар топган Худойдод Ҳусайний Жиззахдан зудлик билан йўлга чиқиб, тўсатдан Халил Султонга хужум қилади. Абдураззоқ Самарқандий Халил Султон Самарқанд яқинидаги Шероз қўрғонида асир олинганлигини таъкидайди, Ибн Арабшоҳ эса бу воқеа Султония қўрғонида юз берганлигини қайд этади[21].

Амир Худойдод Ҳусайний Халил Султон номидан фармон бериш йўли билан тезда бутун Мовароуннаҳрни ўзига бўйсундирди. Бу эса Шохрух мирзонинг бутун темурийлар мулкларини ўз қўли остида бирлаштириш орзусига тўғри келмас эди. Шунинг учун ҳам у тезда катта лашкар билан Мовароуннаҳр томон юриш бошлайди. Гарчи Халил Султонни номигагина ҳукмдор сифатида сақлаб турган бўлса-да, амир Худойдод Ҳусайний Шохрух Мирзога мактуб жўнатиб, унга бўйсунушга тайёр эканлигини маълум қилади. Бу билан Худойдод Ҳусайний Шохрухнинг ноиби сифатида Мовароуннаҳрни бошқаришга умид қилган эди. Аммо Шохрух мирзога унинг бу режалари маъкул келмайди.

Шохрух мирзонинг Мовароуннаҳ томон катта лашкар билан йўлга чиққанлигини эшитган Сирдарё бўйи шаҳарларида ҳукмдорлик қилаётган амир Шайх Нуриддин Хуросон қўшинига ёрдам бериш мақсадида Бухоро шахрига юриш қилади. Лекин Бухоро ёнидаги жангда Шайх Нуриддин қўшинлари Худойдод Ҳусайний томонидан тор-мор келтирилди. Аммо Ҳисор вилоятини эгаллаш учун юборилган амир Худойдод Ҳусайнийнинг лашкарбошилари Мирзо Амирак Аҳмад ва Мирзо Сайди Аҳмадларнинг Шохрух мирзо томонига ўтиб кетиши вазиятни тубдан ўзгартириб юборди.

Шохрух мирзонинг беҳиссоб лашкарига қарши чиқа олмаслигини, унинг Мовароуннаҳрда тарафдорлари кўплигини тушуниб етган Худойдод Ҳусайний Фарғона водийси томон чекинишга мажбур бўлди.

Асир олинган Халил Султонни ўзи билан Андижонга олиб кетган Худойдод Ҳусайний ҳеч бўлмаганда Фарғона водийсини ўз қўлида сақлаб қолиш мақсадида Мўғулистон хонларидан ёрдам сўрайди. Мовароуннаҳрда ягона давлатнинг қайта тикланишидан манфаатдор бўлмаган Мўғулистон ҳукмдорлари унга ёрдам беришлари мумкин эди. Бундан хавфсираган Шохрух Мирзо Худойдод Ҳусайнийни ўз томонига оғдиришга ҳаракат қилди. У шу мақсадда Ладуниё тархон орқали амир Худойдод Ҳусайнийга қуйидаги мазмунда мактуб йўллайди: “Илгарироқ “сиз учун бир иш қилиб қўйдим”, - деб арз қилган эдинг, энди биз ўша ишингдан миннатдормиз”, (деб билдирди) ва: агар у (Худойдод Ҳусайний) бизнинг сабот қадамимизни вафодорлигу софдиллик йўлида деб тушунган бўлса, ҳамда йироку яқинга кўрсатаётган тарбиятимизу турку-тозикни қўллаб-қувватлаётганимиз ҳақида эшитган бўлса, биздан ўзини тортиши учун бирор сабаб содир бўлмай туриб нега бизга келиб қўшилмади ва биздан юз ўгириб юрибди?”[22] .

Лекин Худойдод Ҳусайний Шохрух мирзога бажарилиши мумкин бўлмаган шарт қўйди. У Шайх Нуриддинни банди этишни талаб қилган эди. Шундан сўнггина Шохрух мирзо Мовароуннаҳрнинг шарқий ҳудудлари томон юриш бошлашга қарор қилади.

Юзага келган қалтис сиёсий вазиятда амир Худойдод Ҳусайний Мўғулистон қўшини етиб келгунча вақтдан ютиш мақсадида Шохрух мирзога “агар Амир Шайх Нуриддин бу тарафга келса, ҳар нимаики маслаҳатдан кўрилса, шунга келишамиз”, деб хабар юборади[23]. Бу билан Худойдод Ҳусайний Шайх Нуриддинни ўз томонига оғдириб олишни мақсад қилган бўлиши ҳам мумкин. Чунки Шайх Нуриддинга тегишли бўлган мулклар, яъни Туркистон вилояти Мўғулистон билан чегарадош бўлиб, у Мўғулистон билан урушдан ҳам, шунингдек, Мовароуннаҳрда Шохрух

хукмронлигини тўла ўрнатилишидан ҳам манфаатдор эмас эди. Кейинчалик Шайх Нуриддиннинг Шохрух хукмронлигига қарши бир неча бор исён кўтарганлиги ҳам фикримизни тасдиқлайди. Бу вақтда Худойдод Ҳусайнийни ўзи Тошкентда бўлса, унинг ўғли Оллохдод Шохрухия қалъасида, яна бир ўғли Абдуҳолик Хўжанд тоғларида жойлашган Аъло қалъасида эди. Фарғона водийсини забт этиш, амир Абдуҳоликқа қарши курашиш учун Мирзо Амирак Аҳмад бошчилигида кўшин жўнатган Шохрух мирзо ўзи Ўратепага келиб жойлашади. Шохрухияни забт этиш эса амир Шохмалик бошчилигидаги лашкарга юклатилади. Худойдод Ҳусайнийнинг мўғуллар билан бирлашиши катта хавф туғдиришини ҳисобга олган Шохрух мирзо амир Шайх Нуриддинни Худойдод Ҳусайни билан музокара олиб бориш учун Тошкентга жўнатади. Лекин кутилмаганда Шайх Нуриддиндан аввал Тошкентга етиб келган мўғул шахзодаси Шамъи Жаҳон Шохрух мирзо кўшини қудратини ҳисобга олган ҳолда, Темурийлар давлати билан вазиятни кескинлаштиришни истамай Худойдод Ҳусайнийни қатл этади ва ортга қайтиб кетади[24]. Натижада кўп ўтмай Шохрухия қалъаси ҳам таслим бўлиб, Тошкент ва Туркистон шаҳарларида ҳам Шохрух мирзо хукмронлиги ўрнатилади.

Бу вақтда Шохрух мирзо ўз лашкари бир қисми билан Ўратепага жойлашган бўлса, Халил Султон эса Андижон шаҳрида эди. Лекин унда Фарғона водийсини ўз тасарруфига олиш учун ҳеч қандай куч йўқ эди[25]. У дастлаб Аъло қалъасида турган марҳум Худойдод Ҳусайнийнинг ўғли амир Абдуҳоликқа бориб қўшилади. Вазиятни тўғри баҳолаган Шохрух мирзонинг ўзи Хўжандга етиб келади ва Аъло қалъасини забт этиш учун амир Шохмаликни юборади. Аъло қалъаси анча мустаҳкам ва яхшигина ҳарбий кучга эга бўлса керак-ки, амир Шохмалик қалъани куч билан забт эта олмайди. Икки ўртада тузилган аҳдномага кўра ҳимоячилар қалъани топшириб, ўзлари ҳоҳлаган тарафга кетишга рухсат оладилар. Дастлаб амир Шайх Нуриддин олдида Туркистон вилоятига борган Халил Султон ундан

ўзи ҳоҳлаган кўмакни ололмайди. Натижада кўп ўтмай у Шохруҳ мирзога таслим бўлади. Шу тариқа 1405 йилдан буён алоҳида мулк сифатида мавжуд бўлган Фарғона водийсида Шохруҳ мирзо ҳукмронлиги ўрнатилади. Лекин Шохруҳ мирзо ҳам Фарғонани Мовароуннаҳр улуси таркибига қўшиб юбормайди. Бу ўлка Амир Темур томонидан 1375 йили Фарғона мулкининг ҳукмдори этиб тайинланган Умаршайх мирзонинг ўғли Мирзо Амирак Аҳмадга суюрғол қилиб берилади[26] 1404 йили Амир Темур томонидан янги улус шакллантирилганда Фарғона водийси Тароз, Қошғар ва Хўтан шаҳарлари билан бирга ягона улусга бирлаштирилганлигига тақлид қилиб бўлса керак[27], Шохруҳ мирзо Фарғона мулкига Қошғар шаҳрини ҳам қўшиб беради. Гарчи манбаларда фақат Ўзжанд вилояти Мирзо Амирак Аҳмадга суюрғол этиб берилганлиги қайд этилса-да, 1414-1415 йилларда Қошғар вилояти ҳам Фарғона мулкига бўйсунганлиги ҳақида маълумотлар мавжуд[28].

Юқоридагилардан келиб чиқиб шуни айтиш мумкинки, Амир Темур даврида унинг ҳолиса мулки бўлган Мовароуннаҳр таркибига киритилмаган Фарғона водийси алоҳида мулк сифатида мавжуд бўлган эди (1399-1404 йиллар бундан мустасно). Фарғона водийси Амир Темур вафотидан сўнг яна алоҳида мулк сифатида қайта ташкил топди. Бу даврда Фарғона мулкининг ҳудуди маълум муддат давомида Ўратепа вилояти ҳисобига кенгайди. 1409 йили Фарғона Шохруҳ мирзо давлати таркибига киритилиб, Ўратепа вилояти унинг тасарруфидан чиқарилди. Аммо Фарғона 1414 йилга қадар Темурийлар давлатининг алоҳида мулки сифатида сақлаб қолиниб, Қошғар вилояти ҳам унинг таркибига қўшиб берилди.

1. Усмонов Б. Административное устройство Ферганы накануне и в начале прихода амира Темура к власти // Евразийских Союз Ученых. Международный научно-исследовательский журнал. 2019. №3. Часть-8. С.40-43.; Usmonov B. Ferghana in the Period of Amir Temur's Struggle for power (1360-1370). International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering. 2019. Volume-9, Issue-1, November 2019 P. 3180-3187.
2. Шарафиддин Али Йаздий. Зафарнома /Сўз боши, табдил, изоҳлар ва кўрсаткичлар муаллифлари А. Аҳмад ва Ҳ. Бобобеков, -Т. : Шарқ, 1997. Б. 303.

3. Аҳмедов Б. Улуғбек. – Т. : Ёш гвардия. 1989. Б. 41.
4. Ибн Арабшоҳ. Ажойиб ал-мақдур фи тарихи Таймур: Темур тарихида тақдир ажойиботлари. /Сўз боши, араб тилидан таржима ва изоҳларни У. Уватов тайёрлаган. 2 - китоб. -Т. : Меҳнат, 1992. Б. 10-11.
5. Ибн Арабшоҳ. Ўша китоб Б. 5.
6. Шарафиддин Али Йаздий. Ўша асар. Б. 293.
7. Ибн Арабшоҳ. Ўша асар 2 - китоб. Б. 80.
8. Абдурраззоқ Самарқандий. Матлаъ ус-саъдайн ва мажмаъ ул-бахрайн / Форс – тожик тилидан таржима, кириш сўз ва изоҳи луғатлар тарих фанлар номзоди А. Ўринбоевники. -Т.: Фан. 1969. Б.82-83.
9. Шарафиддин Али Йаздий. Ўша асар. Б. 77-78.
10. Низомиддин Шомий. Зафарнома /Форс тилидан ўгирувчи – Ю. Ҳакимжонов, таржимани қайта ишлаб нашрга тайёрловчи ва маъсул муҳаррир – А. Ўринбоев, изоҳлар ва луғатларни тузувчи – Ҳ. Кароматов (жуғрофий номлар изоҳи – О. Бўриевники), Ҳофизу Абруни «Зафарнома»га ёзган «Зайл»и («Илова»)ни форсийдан ўгирувчи ва изоҳларини тузувчи – О. Бўриев -Т. : Ўзбекистон, 1996. Б. 80.
11. Шарафиддин Али Йаздий. Ўша асар. Б. 132.
12. Ибн Арабшоҳ. Ажойиб ал-мақдур фи тарихи Таймур: Темур тарихида тақдир ажойиботлари. /Сўз боши, араб тилидан таржима ва изоҳларни У. Уватов тайёрлаган. 2 китоб. -Т. : Меҳнат, 1992. Б. 21-22.
13. Ибн Арабшоҳ. Ўша асар. 2 - китоб. Б. 14.
14. Абдурраззоқ Самарқандий. Матлаъ ус-саъдайн ва мажмаъ ул-бахрайн / Форс – тожик тилидан таржима, кириш сўз ва изоҳи луғатлар тарих фанлар номзоди А. Ўринбоевники. -Т. : Фан. 1969. Б.64.
15. Фасих Хавафи. Муджмал-и Фасихи / Пер. предис. примеч. и указатели Д. Ю. Юсуповой. – Т. : Фан, 1980. С. 128.
16. Абдурраззоқ Самарқандий. Матлаъ ус-саъдайн ва мажмаъ ул-бахрайн / Форс – тожик тилидан таржима, кириш сўз ва изоҳи луғатлар тарих фанлар номзоди А. Ўринбоевники. -Т. : Фан. 1969. Б.125.
17. Фасих Хавафи. Ўша асар. С. 131.
18. Абдурраззоқ Самарқандий. Матлаъ ус-саъдайн ва мажмаъ ул-бахрайн / Форс – тожик тилидан таржима, кириш сўз ва изоҳи луғатлар тарих фанлар номзоди А. Ўринбоевники. -Т. : Фан. 1969. Б.125.
19. Ибн Арабшоҳ. Ўша асар. 2 - китоб. Б. 45.
20. Абдурраззоқ Самарқандий. Матлаъ ус-саъдайн ва мажмаъ ул-бахрайн / Форс – тожик тилидан таржима, кириш сўз ва изоҳи луғатлар тарих фанлар номзоди А. Ўринбоевники. -Т.: Фан. 1969. Б.125.
21. Абдурраззоқ Самарқандий. Ўша жойда; Ибн Арабшоҳ. Ўша китоб Б. 56.
22. Абдурраззоқ Самарқандий. Ўша китоб. Б. 131.
23. Ўша жойда. Б. 132.
24. Фасих Хавафи. Муджмал-и Фасихи / Пер. предис. примеч. и указатели Д. Ю. Юсуповой. – Т.: Фан, 1980. С. 152.
25. Ибн Арабшоҳ. Ўша китоб. Б. 62-64.
26. Фасих Хавафи. Муджмал-и Фасихи. С. 152.
27. Шарафиддин Али Йаздий. Ўша асар. Б. 293.
28. Абдурраззоқ Самарқандий. Ўша китоб. Б. 233. ; Аҳмедов Б. Ўша асар. Б. 69-72.